

Сучасний музей. Наукова й експозиційна діяльність.

Матеріали наукової конференції, присвяченої 145-й річниці заснування Крайового музею в Чернівцях (15 травня 2008 р.) / Ред. І. В. Скільський. – Чернівці: ДрукАрт, 2008. – С. 73–79.

СУЧАСНИЙ СТАН ПОПУЛЯЦІЙ БІЛОЗУБОГО СЛІПАКА В ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

М. В. Тащук, І. В. Скільський, Л. І. Мелешук

*Чернівецький факультет Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»,*

Чернівецький краєзнавчий музей,

*Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича
а/с 532, м. Чернівці, 58001; mel-lyuda@rambler.ru*

Інтенсивне господарське освоєння ландшафтів України призвело до змін типових природних комплексів, скорочення площ біотопів, придатних для існування багатьох видів диких тварин. У цьому переліку є й окремі види гризунів, які раніше тривалий час вважалися злісними шкідниками сільськогосподарських культур, і яких намагалися знищити (і знищували) всіма доступними засобами та методами. У кінцевому підсумку це призвело до того, що такі тварини вже давно потрапили в різноманітні «червоні» списки.

Білозубий сліпак (*Nannospalax leucodon* (Nordmann, 1840); Muriformes, Spalacidae) належить до раритетних видів ссавців. Він занесений на сторінки першого [11] та другого [10] видань Червоної книги України, в Європейський червоний список і Червоний список Міжнародного Союзу охорони природи [4; 7]. Тому вивчення його специфіки поширення, біотоп-

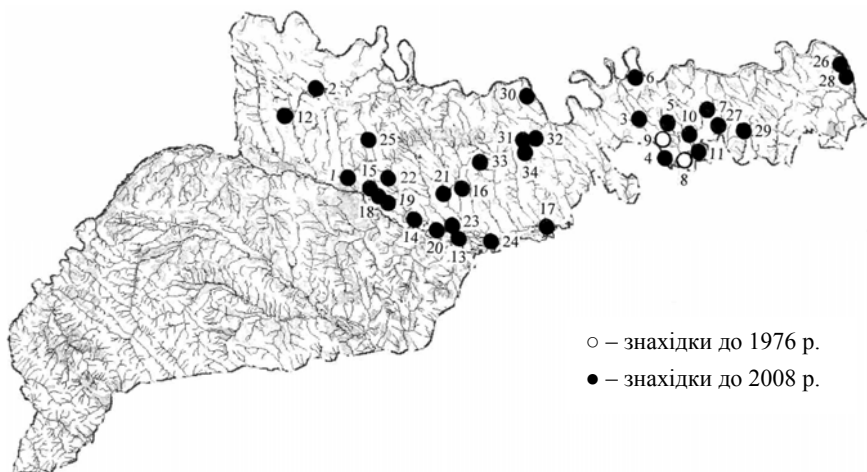
ного розподілу, динаміки чисельності й інших аспектів екології є актуальним завданням.

З метою з'ясування сучасного стану популяцій білозубого сліпака у природних і антропогенних ландшафтах Чернівецької області, нами в усі сезони року протягом останнього десятиліття проведені відповідні дослідження за загальноприйнятими методами [2; 3; 5; 8]. Охоплена значна частина території рівнинної природної зони Буковини, де основна увага була приділена тим біотопам, які є найбільш характерними для життєдіяльності виду: ділянки залишків цілинних земель (луки, степів), пасовища, сіножаті, узбіччя польових доріг, полезахисні лісосмуги, схили ярів і балок, узлісся, долини річок, поля сільськогосподарських культур, сади та присадибні ділянки [6; 8; 9]. Також нами узагальнені матеріали з багатьох літературних джерел [15–22; та ін.], опрацьовані фондові зібрання окремих музеїв [1; 14].

Білозубий сліпак належить до високоспеціалізованих землерийв. Довжина його тіла сягає до 26 см, маса – до 300 г. Шовковистий низький густий волосяний покрив на спині та по боках бурувато-палевий, на череві темно-сірий [6]. Тіло валькувате, голова зверху приплюснута, недорозвинуті очі сховані під шкірою. Потужні широкі різці тварина активно використовує для копання землі. П'ятипалі кінцівки з розвинутими тупими кігтями сильно вкорочені [8].

Ареал білозубого сліпака охоплює Північну Грецію, Туреччину, Болгарію, Угорщину, Румунію та Молдову [8]. В Україні вид поширений у Північно-Західному Причорномор'ї (Одеська область) та в рівнинній частині Чернівецької області (Прут-Дністровське межиріччя) [6; 9; 10]. У досліджуваному нами регіоні білозубий сліпак виявлений в околицях 33 населених пунктів, які входять до складу 6 адміністративних районів (Заставнівський, Кельменецький, Кіцманський, Новоселицький, Сокирянський і Хотинський), і поблизу обласного центру. Основна їх кількість зосереджена південніше Хотинської височини, а також у східній частині Чернівецької області (рисунк).

Поселення білозубого сліпака скрізь наявні спорадично. Тварини віддають перевагу ґрунтам помірної щільності, уникаючи сильно зволжених, глиняних і солончакових місцин. На сипучих ґрунтах оселяються дуже рідко [9]. Характерними місцями перебування є ділянки цілинного степу, схили балок, ярів, долини річок; особини виду зустрічаються також уздовж лісосмуг, у садах, на узбіччях доріг, полях сільськогосподарських культур, пасовищах, сіножатях, серед залізничних насипів і виноградників.

○ – знахідки до 1976 р.
● – знахідки до 2008 р.

Поширення білозубого сліпака в Чернівецькій області.

1 – окол. м. Чернівці; 2 – окол. м. Заставна; 3 – окол. м. Кельменці; 4 – окол. с. Браїлівка, Кельменецький р-н; 5 – окол. с. Вовчинець, там само; 6 – окол. с. Грушівці, там само; 7 – окол. с. Іванівці, там само; 8 – окол. с. Лукачівка, там само; 9 – окол. с. Нелипівці, там само; 10 – окол. с. Новоселиця, там само; 11 – окол. с. Росошани, там само; 12 – окол. м. Кіцмань; 13 – окол. м. Новоселиця; 14 – окол. с. Бояни, Новоселицький р-н; 15 – окол. с. Буда, там само; 16 – окол. с. Динівці, там само; 17 – окол. с. Драниця, там само; 18 – окол. с. Магала, там само; 19 – окол. с. Остриця, там само; 20 – окол. с. Припруття, там само; 21 – окол. с. Рингач, там само; 22 – окол. с. Рідківці, там само; 23 – окол. с. Строїнці, там само; 24 – окол. с. Тарасівці, там само; 25 – окол. с. Чорнівка, там само; 26 – окол. м. Новодністровськ, Сокирянський р-н; 27 – окол. с. Грубна, там само; 28 – окол. с. Ожеве, там само; 29 – окол. с. Шишківці, там само; 30 – окол. м. Хотин; 31 – окол. с. Ворничани, Хотинський р-н; 32 – окол. с. Данківці, там само; 33 – окол. с. Керстенці, там само; 34 – окол. с. Пашківці, там само [узгальнено за: 1; 6; 8; 9; 12–22; наші неопубл. матер.].

У Чернівецькій області білозубий сліпак – порівняно нечисленний вид. Наприклад, навесні щільність його населення в різноманітних угіддях змінюється від 0,1 ос./га в агроценозах і майже до 2,5 ос./га на цілинних ділянках (таблиця). Загальна чисельність білозубого сліпака в регіоні досліджень, за нашими орієнтовними підрахунками, складає 50000–70000 особин. До основних лімітуючих факторів належить деградація характерних для виду біотопів унаслідок господарської діяльності людини (інтенсивний обробіток землі, застосування хімічних препаратів тощо), а також пряме переслідування звірків, яких місцеві жителі вважають злісними шкідниками сільськогосподарських культур [9].

Щільність населення білозубого сліпака в різноманітних угіддях (рівнинна частина Чернівецької області, квітень–травень)

Тип угіддя	Площа, га	Кількість особин	
		абс.	на 1 га
Різотрав'я			
Різотравно-злакові луки	70	163	2,3
Сінокоси	35	68	1,9
Пасовищні луки	30	35	1,2
Узбіччя доріг	15	27	1,8
Злакові культури			
Озима пшениця	60	8	0,1
Багаторічні трави			
Конюшина	80	145	1,8
Люцерна	10	12	1,2

У зв'язку з веденням підземного способу життя кількість ворогів у білозубого сліпака є порівняно невеликою. При випадковому потраплянні на поверхню землі ці тварини іноді можуть стати легкою здобиччю деяких хижих птахів (скажімо, звичайного канюка) і ссавців (тхори, лисиця, ласка). З екто- та ендопаразитів на особинах виду часто трапляються по кілька видів бліх і гельмінти [9].

Раніше сліпаків активно переслідували як злісних шкідників [8; 9; 22]. Вважалося, що певні збитки ці тварини наносили лісовому господарству (наприклад, знищували коріння сіянців дуба), особливо в умовах полезахищеного та паркового лісорозведення. Завдавали певної шкоди плодовим деревам і виноградникам. Сліпаки своєю діяльністю впливають і на родючість ґрунтів, виносячи нижні шари чорнозему та материнську породу на поверхню. Вода зі зрошувальних каналів часто проникала в систему ходів цих гризунів, що призводило до її втрат зі зрошувальної системи.

У зв'язку з наведеним вище, раніше розробляли (й активно застосовували) найрізноманітніші заходи для боротьби зі сліпаками [8; 9; 20]. Залишали отруєні фосфидом цинку й іншими речовинами приманки. Проводили механічний відлов цих тварин як шляхом розкопування нір, так і за допомогою капканів і пасток типу кротоловок.

Аналіз сучасного поширення та чисельності білозубого сліпака показав, що протягом останніх десятиліть його ареал фактично не змінився, хоча кількісні показники помітно зменшилися. Причому зазначена тенденція постійна і це може призвести до того, що вказаний вид стане належати до категорії «зникаючих» (зараз він у переліку «вразливих» тварин, занесених до Червоної книги України [10]), якщо не будуть терміново задіяні дієві кроки стосовно його охорони.

Реальними заходами зі збереження білозубого сліпака на Буковині є створення нових заповідних об'єктів. При належному ставленні до вирішення цього питання землекористувачів, виділення таких ділянок не повинно б викликати значний спротив. Адже мова йде, як правило, про землі (цілина, неугіддя, сінокоси, пасовища), часткове виведення яких з госпо-

дарського використання не зможе відчутно відобразитися на економіці сільськогосподарських підприємств.

Вважаємо за доцільне створити загальнозоологічні заказники місцевого значення в околицях сіл Ворничани, Бояни, Припруття. Тут наявні порівняно значні площі різнотравно-злакових луків. Після організації заповідних об'єктів, надалі без шкоди для популяцій білозубого сліпака, очевидно, може бути дозволене сінокосіння. Випасання свійських тварин на таких ділянках необхідно звести до мінімуму, оскільки при значних пасовищних навантаженнях відбувається деградація рослинності, а це означає, що з фітоценозів випадає низка основних кормових рослин цих тварин.

Створення такої сітки заказників дозволить хоча б стабілізувати чисельність білозубого сліпака на сучасному рівні, а при дотриманні охоронного режиму в межах цих заповідних об'єктів сприятиме навіть зростанню їх чисельності. Крім того, такі невеликі ділянки природних біотопів стануть ще й сховками для інших раритетних тварин, які останнім часом зникають на землях сільськогосподарського призначення, що інтенсивно експлуатуються. Поряд з цим необхідно активізувати пропаганду екологічних знань серед місцевого населення, оскільки більшість людей ставляться до сліпаків як до шкідливих видів тварин з відповідними негативними наслідками.

Висновки

1. У рівнинній частині Чернівецької області білозубий сліпак є єдиним видом високоспеціалізованих землерийв-гризунів (з 5 наявних в Україні). Особливості його екології тут закономірні й обумовлені фізико-географічними особливостями регіону досліджень.

2. Оптимальна щільність населення білозубого сліпака встановлена переважно в межах різнотравно-злакових луків і сінокісних перелогів, а також на схилах пагорбів й уздовж узбіччя доріг.

3. Епідеміологічна значущість виду майже не вивчена. Відомо лише, що ці тварини можуть бути переносниками туляремійної інфекції.

4. Інтенсивне господарське освоєння ландшафтів призвело до деградації типових природних комплексів, скорочення площ біотопів, придатних для існування багатьох видів диких тварин, у тому числі злісних шкідників сільськогосподарських культур. У зв'язку з цим чимало представників з родини Сліпаків помітно скоротили свою чисельність і в даний час мають високий соціологічний статус в Україні, Європі та світі.

5. Одним з основних заходів збереження білозубого сліпака на території Буковини є створення в її рівнинній частині нових заповідних об'єктів (загальнозоологічних заказників). Це дозволить хоча б стабілізувати чисельність виду на сучасному рівні, а при дотриманні охоронного режиму сприятиме навіть зростанню його кількісних показників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко Т. Г., Гліка Р. В., Хлус Л. М. Каталог теріологічних колекцій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці: Рута, 2002. – 52 с.
2. Загороднюк І. В. Польовий визначник дрібних ссавців України. – К., 2002. – 60 с. (Праці Теріологічної Школи. – Вип. 5).
3. Крочко Ю. І., Потіш Л. А. Учбово-польова практика з зоології хребетних (навч. посібн.). – Ужгород, 1999. – 96 с.
4. Парникоза І. Ю., Годлевская Е. В., Шевченко М. С., Иноземцева Д. Н. Фауна України: охранные категории (справочник). – К.: КЭКЦ, 2005. – 60 с.
5. Приходьська К. Г., Чередарик М. І. Зоологія хребетних. Еколого-природничий практикум. – Чернівці: ЧДУ, 1999. – 48 с.
6. Редкие и исчезающие растения и животные Украины (справочник) / Ред. К. М. Сытник. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
7. Скільський І. В. Фауна хребетних Чернівецької області (сучасний стан, раритетні види) // Молодь у вирішенні регіональних та транскордонних проблем екологічної безпеки. Перспективи формування Пан'європейської Екологічної мережі. Матер. Третьої Міжнар. наук. конф. (м. Чернівці, 21–22 квітня 2004 року). – Чернівці: Зелена Буковина, 2004. – С. 235–251.
8. Топачевский В. А. Слепышковые (Spalacidae). – Л.: Наука, 1969. – 248 с. (Фауна СССР. Млекопитающие. – Т. III, вып. 3. – Новая серия. – № 99).
9. Филипчук Н. С., Янголенко Е. И. Современное распространение, численность и особенности экологии белозубого слепыша на Украине // Вестн. зоологии. – 1986. – № 1. – С. 55–59.
10. Червона книга України. Тваринний світ / Ред. М. М. Щербак. – К.: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1994. – 464 с.
11. Червона книга Української РСР / Ред. К. М. Ситник. – К.: Наук. думка, 1980. – 504 с.
12. Чорней І. І., Буджак В. В., Сільський І. В. Ландшафтний заказник «Прутська заплава» як елемент буковинської частини Прутського екологічного коридору // Молодь у вирішенні регіональних та транскордонних проблем екологічної безпеки. Перспективи формування Пан'європейської Екологічної мережі. Матер. Третьої Міжнар. наук. конф. (м. Чернівці, 21–22 квітня 2004 року). – Чернівці: Зелена Буковина, 2004. – С. 348–351.
13. Чорней І. І., Скільський І. В., Коржик В. П., Буджак В. В. Заповідні об'єкти Буковини загальнодержавного значення як основа регіональної екологічної мережі // Запов. справа в Україні. – 2001. – Т. 7, вип. 2. – С. 73–98.
14. Шевченко Л. С., Золотухина С. И. Каталог коллекций Зоологического музея ННПМ НАН Украины. Млекопитающие. – К.: Зоомузей ННПМ НАН Украины, 2005. – Вип. 2. Насекомоядные (Insectivora), Рукокрылые (Chiroptera), Зайцеобразные (Lagomorpha), Грызуны (Rodentia). – 239 с.
15. Шнаревич И. Д. Млекопитающие Советской Буковины // Животный мир Советской Буковины. – Черновцы: ЧГУ, 1959. – С. 5–65. (Тр. экспед. по компл. изуч. Карпат и Прикарпатья (серия биол. наук). – Т. VII).
16. Янголенко Е. И. Материалы по экологии слепышей // Научн. ежег. за 1956 год / Чернов. госуд. унив. – Черновцы, 1957. – Т. I, вып. 2. – С. 124–126.

17. Янголенко Е. И. К вопросу об экологии и распространении слепышей на территории Советской Буковины // Фауна и животный мир Советских Карпат. – Ужгород, 1959. – С. 51–57. (Научн. зап. / Ужгор. госуд. унив. – Т. 40).
 18. Янголенко К. І. Матеріали по екології, систематиці та практичному значенню сліпаків на Буковині // Матеріали до вивчення природних ресурсів Поділля. – Тернопіль–Кременець, 1963. – С. 196–200.
 19. Янголенко К. І. Про систематичне положення і географічне поширення сліпаків на Буковині // Тези доповідей міжвузівської ювілейної наукової конференції, присвяченої 25-річчю возз'єднання Північної Буковини з Українською РСР (21–25 вересня 1965 року). – Чернівці, 1965. – С. 226–227.
 20. Янголенко Е. И. Экология слепышей рода *Spalax* и их хозяйственное значение на Буковине. Дис. ... канд. биол. наук. – Черновцы, 1965. – 230 с.
 21. Янголенко Е. И. К вопросу о роющей деятельности млекопитающих землероев на территории Советской Буковины // Тез. докл. XXII научн. сессии (секция биол. наук) / Чернов. госуд. унив. – Черновцы, 1966. – С. 170–173.
 22. Янголенко К. І. До питання про народногосподарське значення сліпаків на Буковині // Матеріали наукової конференції по вивченню та використанню продуктивних сил Поділля. – Львів: Вид-во Львівськ. ун-ту, 1967. – Вип. II. Біологія та сільське господарство на Поділлі. – С. 282–285.
-